

NİKOLAI HARTMANN'IN ÖLÜMÜ MÜNASEBETİYLE

Ord. Prof. Heinz Heimsoeth, Edebiyat Fakültesi, İstanbul

Filosof Nikolai Hartmann 9 Ekim 1950 tarihinde Almanya'da öldü. Hartmann, 20. yüzyılın ilk yarısındaki ilmî felsefenin en ileri gelen kişilerinden biri, Avrupa çapında bir düşünür ve araştırmacı idi. Kırk yıl boyunca kaleme aldığı eserlerin, (on cildi aşan kitap ve birçok uzun makale), ilmî kesinlikleri içinde, herçeşit edebî hareketten ve dünya - görüşleri arasındaki çekişmelerden çok uzak olmalarına rağmen, geniş ölçüde tesirleri olmuştur. Doçentlik imtihanını verip de felsefe doçenti olduğu ilk günden beri, N. Hartmann Almanya'da felsefe öğretmeni olarak da son derece verimli ve geniş bir faaliyette bulunmuştur. Hartmann sözlü anlatmanın, felsefe dersi vermenin ve ilmî tartışmanın ustası idi. Derslerini ilk verdiği Marburg'da, Kolonya'da, ondan sonra Berlin'de, en sonra, 1949 da — birçok alman ve yabancı öğrencilerin sevinç içinde katıldığı — 80. öğretim semestresini kutladığı Göttingen'de, Hartmann'a akın edenler, öğrencilerin en kabiliyetlileri ve en kuvvetlileri olmuştur. Bu yaratma ile bu tesirdeki süreklilik ve tutarlık eşsizdir; bunun bir benzerini bulmak için, Almanya çerçevesinde, Hegel'e kadar geri gitmek gerekir.

Bu büyük filosofun hayatında gerçekleştirmek istediği eserler, ana çizgileri ile, kendi tasarladığı gibi, hemen hemen tamamlanmış olarak elimizdedir. Bu düşünme başarısının, felsefenin 20. yüzyılımızdaki gelişmesi bakımından önemi ve gelecek için taşıdığı imkânlar henüz tamamiyle kestirilemez. Bu eserlerde açılan yeni yolların şiddeti, varılan sonuçların zenginliği ile genişliğini de aşmaktadır. Bu eserlerin etkisini ve öz hayatını yaşamış olan herkesin önünde, geniş vadeli ödevler açılmaktadır.

N. Hartmann, 1882 yılında, o vakitler rus hâkimiyeti altında bulunan, ama kültür taşıyan tabakası bakımından tamamiyle bir

alman şehri olan, Riga'da doğmuştur. Üniversiteye Petersburg'ta ve Dorpat'ta başlamış, ilkin tıp öğrencisi olmuş, ama az sonra felsefeye ve klasik filolojiye geçmiştir. Oluşumunun bütün safhalarında yeralan Platon incelemeleri daha bu ilk semestrelere başlamıştır; bundan başka, doğu Avrupa bölgesinde asıl etkisini 19. yüzyılın sonlarında göstermiş olan Hegel ile o sıralarda karşılaşmıştır.

Sonra, Hartmann, Almanya'ya, (o zamanlar pek güçlü bir felsefe hayatı olan ve yetişen nesilden çok kimsenin, bu arada Avru-panın doğu ve kuzey - batı bölgelerinden olanların da okuduğu bir üniversitesi olan) Marburg'a geldiğinde, hiç şüphesiz en çok P. Natorp'un Platon araştırmalarının cazibesine kapılıp Marburg'taki yeni-Kant'çılığın (H. Cohen, P. Natorp, E. Cassirer) okul bağlantısına girmiştir. Doktorasına kadar (1907) süren öğrenme yılları ile asıl kendi araştırmalarının başlangıçlarında, 1909 da felsefe doçentliği ile sona eren doçentlik çalışmalarından sonra bile, uzun müddet, Hartmann'm düşünmesi hep bu felsefi okul bağlantısının çerçevesi içinde serpilip gelişmiştir. Hartmann, daha öğrenciliğinde, tamamiyle olağanüstü istidadı, insanı şaşkırtan çalışma kuvveti ve düşünme gücü ile dikkati çekmişti. İstidadı hiç de aldatıcı ve gelip geçici değildi. O zamanlar ve sonraları, çok kişide, öğrenip olgunlaşmada, düşünceleri ifade etmede belli bir ağırlık ve yavaşlık gösteren bir Hartmann tasavvuru kalmıştır. Ama, mânevî büyümedeki süreklilik, düşünme ile ilgili görüşlerde ve planların gerçekleştirilmesindeki şaşmaz tutarlık, yabancı anlayışları edinmedeki büyük kavrayış ve bilimlerden, felsefe öğretmenlerinden ve klasik düşünürlerden olduğu kadar hayatın kendisinden de öğrenmeye, yaşayıp denemeye karşı duyulan ve yorulmak nedir bilmeyen istek, hattâ hırs — bütün bunlar, daha erkenden, bu gayretli düşünürden olağanüstü ve tarihi bakımdan kalıcı birşeyin ortaya çıkacağını önceden görmeye imkân veriyorlardı. Daha gençlik yıllarından başlayarak çok yönlü bir şekilde kendini yetiştiren ve hâlis bir bilginine yakışan yılmaz bir güç ile bilgisini gittikçe genişleten Hartmann, aynı zamanda, bütün hayatı boyunca, ister kolay ister zor ve derin olsun, insan hayatının bütün yaşantılarına, (çok hareketli bir hayatın daima beraberinde getirdiği) karışıklık ve çatışmalardan hiç ürkmeksizin, sert ve acı da olsalar, adetâ bunları arayarak ve aslı denemenin zenginliği diye kabul ederek, açıklı

ve daima açık kalmıştır. Eserleri, hele (ingilizceye de çevrilip 3 cilt hâlinde yayınlanmış olan) "Ahlâk" [Ethik] adlı büyük eserinin değer tasvirleri ve çatışmaları çözümlemesi bunun tanıklarındır.

N. Hartmann'ın ilk çalışmaları antik felsefe ile ilgili araştırmalardır: doktora çalışması, Sokrates'ten öncekilerde varlık ile yokluk konusunu ele almaktadır; önemli Platon - kitabına yazdığı giriş, "Platonun varlık mantığı" [Piatos Logik des Seins] 1909 çıkmıştır; daha küçük olan doçentlik yazısı, matematik felsefesine karşı gösterilmekte olan özel yeni - Kant'çı ilgi bağlantısı içinde, "Proklus Diadokus'da matematik'in felsefî temelleri" (1909) [Des Proklus Diadochus philosophische Anfangsgründe der Mathematik] konusunu incelemektedir. Bir yandan Platon ile Platonculuk, öteyandan, Marburg'ta geçen ilk 10 yılda Hartmann'ın felsefî yönelmesinde merkez olan Kant'm büyük örneğine uyarak, bilgi kritik'i — işte Hartmann'ın araştırmalarına başlangıç olan dünyalar. Ancak, daha bu çerçeve içinde bile Hartmann'ın kendi başına seçtiği konu bütünü yeni - Kant'çılığın geleneğini aşır öteye geçmektedir. Marburg'lu ustaların, bütün felsefe çalışmalarında ve eski Yunan çağının filozofları ile hesaplaşmalarında, düşünmeden ve şuurdan kalkmalarına rağmen, antik filozoflarla yaptığı tartışmada, genç N. Hartmann, varlık ile yokluğa çevrilmişti, — bu, Hartmann'ın sonradan bütün hayatı boyunca uğraştığı yeni bir varlık öğretisi (yeni Ontoloji) için bir başlangıç olmuştur. Bundan başka, Marburg'taki bilgi teorisi ve bilim öğretisi, Kant'm verdiği örneğe bağlı kalarak, toptan, 'exakt' bilimlerin temellendirilmesini gaye edindiği halde, (bunun için P. Natorp'un sistematik ana eseri olan "Exakt bilimlerin mantıkî temelleri" - 1910 - [Die logischen Grundlagen der exakten Wissenschaften] adlı kitabını karşı.), N. Hartmann, bilim öğretisi sorusu çerçevesinde organik varlığın dünyasına atılmıştır: 1912 de "Biologinin felsefî temelleri" [Philosophische Grundlagen der Biologie] yayınlanmıştır. Otuz yıl sonra kaleme alınan büyük tabiat felsefesindeki önemli görüşler ve düşünceler (organik olanı, varlık kategorileri bakımından aydınlatan üçüncü kısmı gözönüne getirecek olursak) o sırada kendi yoluna açılan düşünürün bu ilk sistematik yazısında ortaya çıkmaktadır.

İlk Dünya Savaşı raslayan yıllar (N. Hartmann'ın yetiştirdiği ilk öğrenci neslinden en kabiliyetli öğrencilerin ve taraftarların

birçoğu o yıllarda savaş meydanında kalmıştır) aslında pek sürekli ve planlı bir şekilde kendini kuran bilginin hayatına büyük bir kesinti getirmiştir. N. Hartmann, er ve subay olarak 4 yıldan fazla vatan hizmetini yapmıştır. Bununla birlikte, dıştan pek huzursuz geçen bu yıllarda, tohum halindeki düşünce ve planlar olgunlaşmışlardır. Yine o sıralarda, Max Scheler'in 1913 de ilk cildi çıkan "Ahlâk" [Ethik] adlı eserinin kuvvetli etkisi de, Hartmann'ı, ilerde kaleme alacağı kendi "Ethik" inin taslaklarını ve ilk müsvette tomarlarını yazmaya götürmüştür.

Dünya Savaşının Almanlar için pek acı ve kara olan bitimini ve siyasî sonuçlarını kovalayan ilk yıllar, cepheden dönen ve yüksek mânevî değerlere susamış olan öğrencilerin gözünde, Hartmann'a, ikinci defa olmak üzere, büyük bir öğreticilik başarısı getirmekle kalmayıp onyılda daha önce başlanmış olan çalışmayı, kendine öz, temelden ve tamamiyle yeni bir bilgi öğretisi halinde işleyip yazacak sükûneti de sağladı. 1914-1915 yıllarında çıkıp yeni yönler müjdelemiş olan; biri, Kant'çılar için son derece garip görünen ve apriori'nin (düşünmemizin formlarının, mesele-kategorilerin, mekân ile zamanın) bizim için, yani felsefî 'reflexion'umuzla, eksiksiz olarak bilinebilip bilmemiyeceği sorusunu ileri süren; ötekisi, Marburg idealizminin felsefesi (şuur ve şuurun objeyi kuran işlemlerini inceleyen felsefe) için biricik araştırma alanını bildiren "mantıkî" olanın yanında 'ontologik gerçek' kavramını ve konusunu koyan; iki yazısının arkasından bu eserin ("Bilginin metafizik'i" [Metaphysik der Erkenntnis] - 1921-) bitmesi ile bağımsız düşünürün Marburg idealizminin okul geleneğinden kurtulması sona ermiş oldu. İmdi, 1921 de yayınlanan ve "bilginin metafizik"i başlığı ile o devrin düşünce alışkanlıklarına pek aykırı düşen eser, katkısız bir bilgi öğretisidir; — eski ve saygıdeğer metafizik sözü ile duyüüstünün ve tabiatüstünün bilgisi anlaşılırsa — bu eserin o zamanlar gerçekleştirilmek istenen metafizik 'reform'u ile hiçbir ilgisi yoktur. Ama, bu yeni bilgi teorisi, insan bilgisini tamamiyle özel bir varlık münasebeti çeşidi olarak gerçeğin bağlantısına yerleştirmekle devrimci idi ve her denenebilen şeydeki irrasyonel ve kendinden-olanı ('kendinden şey"i) büyük bir gayretle göstererek, her bilginin ne kadar çok daimi bir ileri-gidişin, kavrayıcı bir sürecin içinde bulunduğuna işaret ediyordu. —

Her çizgisiyle devrin aşınmış bilgi teorileri ile mücadele eden,

bütün açıklamalarına yeni ortaya çıkan Husserl'ci fenomenoloji'nin görüş tarzı sinmiş olan, sonra bu görüşü de geride bırakan eser, çok geçmeden bilim çevrelerinde son derece büyük bir itibar kazandı. Marburg Üniversitesi, 20 yıl önce Baltık'tan ve rus üniversitelerinden gelmiş olan genç araştırmacı ve doçenti, 1922 de, her yerde saygı gören ihtiyar usta Paul Natorp'un kürsüsüne çağırıp ordinarius profesör yaptı.

Bundan dört yıl sonra Hartmann'ın ikinci ana eseri olan "Ahlâk" [Ethik] yayınladı. Bu eser, sadece ilkelerin belirtilişindeki düşünce gücü ile değil, (erdemlere, değer düzenlerine, insanın varolması ile ilgili çatışmalara ait) tek tek çözümlenmelerdeki hayat doluluğu ve örnek 'ethos'u ile de hemen geniş çevrelerde tanınıp takdir edildi. Üçüncü kısmı meydana getiren ve insanın irade hürriyetini ve bu hürriyetin şartlarını ele alan açıklamada, 19. yüzyılın determinist teorilerinin taşmasına karşı en sağlam set çekilmiştir; böylece bilimlərimizin yardımı ile çeşitli kanunlulukları bakımından bilinen öğrenilen gerçeğin çerçevesi içinde, gayet ince birtakım araştırmalarla, Kant'tan sonraki felsefenin hürriyet idealismi geleneginden olduğu kadar 19. yüzyılın sonlarındaki naturalizm ile sosiologism'den de uzak olan, yeni bir hürriyet teorisi sunulmaktadır.

Artık tarihî eserler yanyana sıralanmaktadır: 1923de "Alman idealismi felsefesi" nin [Philosophie des deutschen Idealismus] ilk kısmı çıkmış; 1929 da ikinci kısmı olarak Hegel üzerindeki eser yayınlamıştır. N. Hartmann, daha baştan, eğilimce, "tarihî şuur" un anladığı mânada bir tarihçi olmadığı halde, klasik düşünürlerin pek titiz ve çokyönlü, onyıllar boyunca hiç durmadan bilgisini genişleten bir tanıyanı idi: ilkin (Parmenides'ten ve Herakleitos'tan başlayıp Stoa'ya ve Plotinos'a kadar gelen) antik ustaların, sonra Kant'ın, bundan başka 17. ve 18. yüzyıldaki Yeniçağ düşünürlerinin, sonra da — yaptığı birçok yayınlarla — Hegel'in ve genel olarak alman idealizminin, derin bir tanıyanı olduğunu ispat etti. Bir zamanlar (1923 de) zekice yazılmış bir incelemede, aralarındaki bağılılığı açıkça gösterdiği Aristoteles ile Hegel, daima yeni incelemeler ile hesaplaşmalarda, Hartmann'ın ömrü boyunca yaptığı çalışmalarda yer almıştır; Platon ile Kant için de aynı şey söylenebilir. Sonraki yıllarda, Skolastikler (özellikle Aquino'lu Thomasius) üzerinde ince bilgiler bunlara eklenir. Felsefe tarihi, her vakit, Hartmann'ın gözünde, önceki devrin büyük kafaları ile, kommentar'lar ve sonraki yorumlar-

la birlikte, metinlerin bilgince tanınmasına dayanan ve doğrudan doğruya âlem ile ilgili problemleri aydınlatmak için yapılan bir tartışma idi. Hartmann, felsefe tarihini, problem tarihi olarak görmüş ve kendi de felsefe tarihini yalnızca bu yönden işlemiştir. Bütün sistematik eserleri, geçmişin klasik teorileri ile hesaplaşmalar, bu teorilerden yararlanmalar veya bunları kritik olarak inkârla doludur. Felsefede derinleşmiş biri, N. Hartmann'ın bütün eserlerinden, büyük problemlerin ve bunların çözülme imkânlarının sistematik işlenişi üzerinde olduğu kadar, tarihî bilgi ve tarihî aydınlatma üzerinde de bilgi edinebilir.

N. Hartmann Kolonya'da 6 yıl öğretmenlik etti; bunun ilk 3 yılı, tam da o sıralarda yeni bir antropoloji için pek çok verimli olan hamlesini hazırlayan, M. Scheler'in aynı yerdeki öğretmenliğine raslar. Bu devir, yeniden yavaş yavaş çiçeklenen 1920 yıllarının Almanyasındaki üniversite gençliği üzerinde, Hartmann'un yaptığı kuvvetli tesirin üçüncü safhasını meydana getirmektedir. Bu yılların yazılı meyvası, Berlin'de yavaş yavaş bitirilip 1933 de yayınlanan ve "Tarih felsefesi ile manevî bilimlerin temellendirilmesi üzerinde araştırmalar" [Untersuchungen zur Grundlegung der Geschichtsphilosophie und der Geisteswissenschaften] alt başlığını taşıyan "Mânevi varlık problemi" [Das Problem des geistigen Seins] adlı eserdir. Tarih felsefesi artık burada, Rickert ile Dilthey'da, Xénopol ile Simmel'de ve 20. yüzyılın başlarında yaşamış olan başkalarında ortaya çıkan, tarihî bilmenin düpedüz bir teorisi olmadığı gibi, ne Fichte ile Hegel'de raslanan tarih metafizik'i, ne de Marx'ta (ve bütün Marx'çılarda), sonra da Spengler'de görülen dünya tarihinin bütününe konstruktiv olarak bir yorumlamadır — burada, asıl, tarih içinde olup bitenlerin *varlık - tarzı*, tarihî eylemlerdeki ve tarihî - mânevi eserlerin meydana getirilişindeki kıvılcıma ve etkime biçimleri üzerinde durulmaktadır. Hartmann'ın Hegel ile yaptığı birçok yıl süren tartışmaların en olgun meyvasını verdiği yer de burasıdır : burada (Diltheyda yahut Simmel'de çekine çekine yeniden kabul edilen) Hegel'in, 'objektif Geist' kavramı, yeni bir yolgösterici şekil kazanmaktadır, — bu kavram, tarihin varlık öğretisi için olduğu gibi, Dilthey tarafından olanca genişliği ile ortaya konan "mânevi bilimler" için de yolgösterici olmuştur. Eserde başkaca, insanın kişiliği ile buna ulaşılması, dil ile bilim, ahlâk ile töre, sanat ile hayat üslûbu gibi tarihî - mânevi gerçekler

üzerinde bitip tükenmeyecek kadar zengin düşünceler vardır. (Esaslı bir surette ilk defa olmak üzere artık, objektiv Geist'tan ayrılan ve yeni bir başlıkla "objektivleşmiş Geist" adını alan) 3. kısımda sanat ve sanatçılar özel bir sevgi ile ele alınmaktadır : bu kısım, 1950 de hemen hemen bitmiş bir halde geriye kalan "Estetik" in [Aesthetik] ilk taslağıdır.

1931 de, Berlin Üniversitesi, Kolonya'daki profesörü, Ernst Troeltsch'ten boşalan kürsüye çağırdı. İkinci dünya savaşının korkunç ve herkes için felâketli olan sonuna kadar, Hartmann, o zamanki Almanya'nın mânevi ve ilmî hayatının merkezinde çalıştı. Çarçabuk, Hartmann'ın dolayında, yeniden, çok kabiliyetli bir öğrenci çevresi meydana geldi, (bu öğrencilerin en iyileri sonradan savaşta ölmüştür); en istidatlıların zihinlerini, felsefî tartışmada, hayata eh yakın olandan tamamiyle abstrakt bir şekilde kavranabilecek olan problemlerin derinliğine kadar götürmedeki, o eski içgüdü, (tıpkı kendi tahsil yıllarında olduğu gibi), her olgunlaşan istidatın katılmayı özlediği, bir tartışma çevresinin kurulmasına yol açtı. Prusya Bilimler Akademyası, Hartmann'ı kendine aslı üye yaptı; filosofun gerek sistematik, gerekse tarihî birçok önemli yazıları bu akademyanın bildirileri arasında çıkmış, bu arada, son olarak 1944 te, "Aristoteles ahlâkının değer boyutları" [Die Wertdimensionen der Aristotelischen Ethik] yayınlanmıştır. Çok geçmeden öteki akademyalar birbirlerini kovalamış, son olarak, 1949 da kurulmuş olan Mainz Bilimler ve Edebiyat Akademyası, Hartmann'a aslı üyelik vermiştir.

Hartmann, Berlin'de yaşadığı sırada kuruculukta kendine öz yılmaz bir enerji ve süreklilikle taş taş üstüne koymak suretiyle şekillendirip yükselttiği yapıyı, ilk kendini bulmaya başladığı yıllardanberi, gözünün önünde hayatının asıl eseri olarak canlandırdığı "Ontoloji" yi [Ontologie] bitirdi — 4 cilt 1934, 1938, 1943 ile (baskıda 7 yıl bekledikten sonra) 1950 de, yazarın hayatının son yılında (daha çıkarılmamış olan Estetik'in yavaş bir ilerleme ile ikinci defa ve kesin şekliyle kaleme alınma işi bitirilince) yayınladı.

Eski bir felsefe konusu olan, Kant'tan ve Kant'tan sonrası idealizm'den beri felsefî bilimlerin çerçevesi içinde hemen hemen ortadan silinen *Ontoloji*'nin yeniden ele alınmasını N. Hartmann daha ilk ana - eserinde istemekte idi. Varlık olarak varlığın ana ilkeleri-

nin bir bilimi, Aristoteles'ten Chr. Wolff'a kadar süren büyük gele-
neğin anladığı mânâda, "İlk felsefe" olarak, hiçbir mantık ve bilgi
teorisi tarafından yerinden edilemeyen kalıcı bir ilgi konusudur.
"Bilginin metafizik'i" üzerindeki kitap, bilgi teorisinin de ontolojik
bir temele ve bütünlenmeye ihtiyacı olduğunu göstermektedir. Fel-
sefe ile bilimlerin bugünkü durumları içinde, bu ontologinin,
bir vakitler yapıldığından, Hartmann'm ontologiden çözülmüş ola-
rak bulduğu bir Wolff'ta ve Kant'ta olduğundan, başka bir şe-
kilde, nasıl yeniden işlenmesi gerektiğini, N. Hartmann pek zekice
yazılmış olan, tarihi ve sistematik bakımdan son derece öğretici
bir makalede ele almaktadır: "Kritik ontoloji genel olarak nasıl
mümkündür?" [Wie ist kritische Ontologie überhaupt möglich?] baş-
lığını taşıyan bu yazı, o zamanlar 70 yaşında olan ihtiyar usta Paul
Natorp için hazırlanan anma-kitabında çıkmıştır. Kendi kritik on-
tolojisinin kurulmasına ait ödevler, ilkin, N. Hartmann'm tabiat
felsefesine olan derin ilgisinden çıkarlar, (astronomi ile astronomik
kosmoloji, bütün ömrü boyunca, Hartmann'm özel bir ilgi alanı
olmuştur; fiziğin büyük ilerlemelerini de, Hartmann, ateşli bir ilgi
ile takip etmiştir). Tarihin ve mânevî bilimlerin deneme alanına
çevrilen çalışma, onu, yine aynı kuvvetle, "mânevî *varlığın*" prob-
lemlerine, yani, sırf tabii olandan ayrılan kendine öz bir varlık
tarzım, insan-toplum-tarih dünyamızın varlık tarzım inceleyen
konuya sürüklemektedir. Maddenin ve enerjinin hüküm sürdüğü
bir alan olarak tabiat, organismalar âlemi olarak tabiat, kişiler ve
insan toplulukları, bunların içinde yaşadıkları ve tarihî olarak kur-
dukları, mânevî dünya — bunların hepsi real dünyaya aittir. Kav-
rayıcı bir gerçek ontolojisi, varlığı ve genel olarak real olanın var-
lık tarzlarını belirlemek gereğindedir. Ama ontolojik çalışma, aynı
zamanda, — özellikle Kant'tan beri — apriori bilmemizin obje-
lerinin beraberinde getirdiği problemlerden çıkar. Mantikî kanunlar
ve yapılırlar, matematik şekiller ile 'funktion'larm koskoca alanı,
"Ethik" te araştırılan normlar, değerler, ideal şekiller — bunların
hepsi Hartmann için "*varlık*" tır. İnsan düşünmesi ve bilmesi, bu
alandaki bizim subjektivite'mizden olduğu gibi "genel olarak *şuur*".
dan da bağımsız olan sayısız konular *keşfeder*. Böylece real dünya-
nın kuruluşuna ait çalışmanın yanında, tarzları ve münasebetleri
içinde "ideal varlığın" açıklanması ortaya çıkar. Bu iki çalışma da,
büyük bir problem bağlantısı içinde, eskiden beri saygı gören ve in-

sanları derinden ilgilendiren bir felsefe konusu içinde birleşmektedir : bu da, irade hürriyeti, özellikle de, insanın ahlâk hürriyeti problemidir. Çünkü insan, ilkin çok açık bir şekilde Platon'un görmüş olduğu gibi, zamanüstü bir varlığı olan, insanın keyfinden kurtulmuş olan idea'ları real hayata, zamana ve tarihe aktarır. Her "manevî varlık", ideal ve real varlıkların sıkıca içiçe kenetlenmesidir. — Aslında, bu problem, hiç şüphesiz, (daha Platon'dan beri), Galilei'nin, "tabiatın kitabı matematik harflerle yazılmıştır" gibi güzel bir deyişle bildirdiği büyük olaydan da ortaya çıkmaktadır. —

Demek oluyor ki, N. Hartmann'm 4 ciltte tamamlanan büyük ontoloji yapısı, bu gibi eğilimlerden ve sormalardan çıkmıştır. İlk cilt (1935, 2. basım 1949) "Ontoloji'nin temellendirilmesi"ni [Grundlegung der Ontologie] sunar; bundan başka özellikle, "ideal varlığın" yeni teorisini, bir de tabiatla ve tarihte karşımıza çıkan şeyin realitesini, yani real varlığın realitesini hangi yaşantılarla ve nasıl sağladığımızı inceleyen geniş tutulmuş araştırmaları içine alır. (Bu kitapta ele alınan "emotional-transcendent aktlar" teorisi, W. Dilthey'in hayat felsefesine ait olan, Seheler'in de üzerinde durduğu bir düşünceye en verimli ve en üniversal gerçekliğini kazandırır). 2. ciltle Hartmann'ın kategoriler öğretisi başlar, — bu eserde, kategori denince, Kant'ta ve o zamanki Kant'çılarda olduğu gibi, sadece düşünmenin işleyişi değil, varlık ilkesi anlaşılmaktadır. Kant'tan beri modalitenin kategorileri olarak gösterilen imkân, gerçeklik ve zorunluluk ile bunların karşıtları "İmkân ve gerçeklik" [Möglichkeit und Wirklichkeit] (1938, 2. basım. 1949) adını taşıyan cildin konusudur. Bu varlık formları hem ideal, hem de real varlık için geçmektedirler; meselâ, gerçek-varlık, sadece mekân-zaman dünyasında değil "matematik varlığın" formu içinde de vardır. 3. cilt konu olarak "Real dünyanın kuruluşu" nu [Aufbau der realen Welt] (1940, 2. b. 1949) almaktadır. Bu cilt, ilk defa olmak üzere, Platon ve Aristoteles'ten Hegel'e ve Ed. v. Hartmann'm önemli kategori öğretisine (1896) kadar yapılmış olan kategori araştırmalarının hiçbirinde raslanmayan bir genişlikte ve zenginlikte bir kategori öğretisi vermektedir. Bir gün gelip de, Trendelenburg'tan beri artık ele alınmamış olan "Kategori öğretisi tarihi" [Geschichte der Kategorienlehre] yazılacak olursa, Nikolai Hartmann'm ontolojiye ait eserine, kategori araştırmalarının klasikleri arasında, önemli bir yer ayrılacaktır. "Real dünyanın kuruluşu" adını taşıyan bu

3. cilt, 3. kısmında, real olanın 4 tabakasına ve bunların bağlantısına ait kanunlarla ilgili öğretiyi de vermektedir. Bu kısımda, önceki metafizikin, varolan bütün şeyleri bir anaşekle bağlamak yolundaki gayretleri reddedilmektedir. Felsefenin ödevi, basitleştiren birlikleştirmede görülmemektedir. (Maddenin monismi : materialism, ruhun monismi : spiritualism-idealism, universal hayatın monismi v.s.). Aksine, kendi içinde ayrıklaşan ve içiçe kenetlenen bir bütünlü düzen olarak real dünyanın kuruluşu gösterilmek istenmektedir. Real dünyanın ontolojisinde ayrıklaşan bir karakter vardır. Madde, organik hayat, ruhî olan ve 'Geist' (real bir varlık olarak Geist) üstüste bulunurlar ve birbirilerine indirilemezler. Yalnız, meselâ Descartes'ta olduğu gibi, birbirilerinden bağımsız, sadece birlikte varolan varlık tarzları üzerinde durulmayıp, dereceli olarak, tabaka tabaka birbirinin üstünde kurulan ve aralarında yer değiştirmeyecek şekilde birbirilerine bağlı olan varlık tarzları incelenmektedir. Hartmann'ın daha 1926 yılında çıkan bir yazısı ("Kategorial kanunlar") ["Kategoriale Gesetze"] o günden beri geniş çevrelere yayılan, üstelik birçok bakımdan kullanılıp benimsenen teoriyi, taslak halinde ortaya koymuştu. Kılavuz düşünce, insanın hürriyetine ait teoride ("Ethik" in 3. kısmı, 1925), daha önceden önemli bir yer tutmaktadır. Her varlık tarzının (en son ve en çok da Geist-varlığının) daha ilkel olan varlık tarzına bağlılığı, ama, aynı zamanda, bu bağlılığa rağmen, her varlık tarzının 'autonomi'si, kendine öz kanunluluğu, en nihayet daha yüksek olan varlığın, taşıyan ve şart olan varlık karşısındaki belli bir şekillendirme ve etkime gücü (positif "hürriyet") — işte bunlar bu realite öğretisinin kılavuz düşünceleridir.

Sonucu, 'Ontoloji'nin 4. cildi olarak "Tabiat felsefesi" ["Naturphilosophie"] sunmaktadır. Bundan, "Tabiat" m, Hartmann'm son konusu olduğu çıkarılmamalıdır. Dört tabakadan sadece ilk ikisi (hayvanlarda psişik olan ile de 3. tabakanın bir kısmı) tabiatı meydana getirmektedir. Ama, Hartmann, — manevî olanın varlığına ait birçok önemli şeyleri, ruhî varlığı atlayarak, 1933 de yayınladığı eserde, önceden belirttikten sonra — tabii varlık için yaptığı gibi, ruhî - mânevî varlığın eksiksiz bir ontolojisini ve kategori öğretisini eserlerinde ortaya koymayı tasarlamayıp, bu işi, yeni bir neslin felsefe kafalarına önemli bir ödev olarak bırakmıştır.

Hartmann'm tabiat felsefesi, — onyıllar boyunca, tabiat fel-

sefesi adı altında, sadece, tabiat bilimlerinin mantığı ve bilgi teorisi ortada görüldükten sonra — tabiat kuruluşlarını ve tabiat süreçlerini, kendisine, felsefe incelemesinin konusu olarak alır. İşte bunun için, Hartmann'm bu felsefesi, Schelling'inki yahut Hegel'inki cinsinden, ortaya çıkması ile birlikte empirik bilimlerin ilerleyen çalışmaları ile ağır çatışmalara düşen, düşmesi gereken, spekulatif bir tabiat felsefesi değildir. Hartmann'm, bir yandan anorganik varlığın, sonra öteyandan, organik varlığın temel-yapıları üzerindeki araştırması, hep empirik ve ilmî bilgilerden çıkıp gelişmekte ve tabiat bilimlerinin o zamanki durumuna bağlı kalmaktadır. Ancak, bu tabiat felsefesi, bugün birçok tanınmış tabiat araştırmacılarının kendi araştırmaları ile (çok defa pozitivist ve formalist olan) özel felsefelerini birleştirme tarzlarından hoşnut olduğunu söylemektedir. Hartmann'm kategori araştırması kanunlardan ve 'funktion'lardan kalkıp substratumlara ve süreçlere, anorganik-dinamik ve organik içiçe kenetlenmelere, sonra da, madde ve hayatı kavrayan tabiat üzerinde toplu bir görüşe varmaktadır.

Bu koskoca eserin sonunun kaleme alınması, ikinci dünya savaşının son yıllarına raslar; eserin kendisi, ancak birçok yıl sonra basılabildiği. Almanyanın çökme devrinin karışıklıklar içinde, Hartmann'm derslerinin bütün müsveteleri ile birlikte, kendi eliyle yeni yazdığı (24 bölümlük) mantık incelemeleri de kaybolup gitmiştir. Göttingen Üniversitesinin çağırısı, akademik faaliyetin, bir kere daha, yeni bir yerde kalkınmasını sağladı. Bu, felsefe öğreticisi olarak Hartmann'm yaptığı etkinin belki de en kuvvetlisi ve en yaygını oldu. Bu yılların bütün dersleri yeni baştan hazırlanmıştı (böyle olmaları da gerekirdi zaten); düşüncelerin bolluğu ise, onyıllar boyunca kazanılıp iyice düzenlenen bilgi kaynağından fışkırarak, doğrudan doğruya, felâket yıllarında olgunlaşmış, manevî değerlere her zamankinden daha çok susamış olan öğrencilere aktı. Düşünür hayatının bu alandaki hasadı da bu oldu. N. Hartmann'm üniversite öğretmeni olarak faaliyetinin 80. yılı, 1949 da, Göttinger'de, dokunaklı bir bayramla kapandı.

Birçok mücadeleler ve zaruretlerle dolu bu savaş sonu yıllarındaki herçeşit külfete ve türlü zahmete rağmen, Hartmann, önceden hep tasarladığı ve artık bir iç olgunluğa erişmiş olan büyük bir eseri, ana sorusu estetik objenin, herşeyden önce sanat eserinin özel kuruluş-tarzı olan, "Estetik" ini kaleme almaya başladı. Cildin ya-

zılması bütün gücün seferber edilmesi ile tamamlandı; her eser için yapmaya alışmış olduğu gibi, bu eserini de ikinci defa gözden geçirdiği sırada, bu yıllarda hızla ihtiyarlayan bilgin, ilk ölüm belirtisi ile karşılaştı; daha sonra eseri iki defa yeniden ele aldı. Sadece öğrenciler ve taraftarlarca değil, daha başka birçoklarınca da sabırsızlıkla beklenen eser, hiç şüphesiz pek yakında (gönül böyle istiyor) — müsvette halinde son şekliyle bitmiş olan” Teleolojik düşünme” [“Das teleologische Denken”] yazısı ile birlikte — basılarak çıkabilecektir. İster sistematik ister tarihî olsun, Hartmann’ın bütün eserlerinde, bu son konunun kendine göre bir yeri vardır: bu, düşüncemizin, gaye - tasavvurlarından ve düşünülmüş gaye - düzenlerinden kalkıp tabiatı, toplumu ve tarih sürecini yorumlamaya dayanan pek kuvvetli eğilimi ile (modern bilim denememize dayanarak yapılan) kritik bir hesaplaşmadır. Çeşitli tarihî ve sistematik bağları bakımından, çok kimse, bu yazının yakında yayınlanmasını beklemektedir. Kaybolmuş olan mantık - bölümlerini de ders notlarından yararlanarak, yeniden kurmak belki hâlâ mümkündür.

Nikolai Hartmann sadece ileri gelen bir felsefe araştırmacısı ve öğretmeni değil, kelimenin tam mânâsı ile filosoftu da. Sayısız kimse için saygı gösterip pek çok insanın sevmiş olduğu kişiliğinin ethos’una ait bazı çizgiler, eserlerinden (özellikle “Ethik” teki değer incelemelerinden ve “Mânâ - verme ve mânâ - gerçekleştirme” [Sinngabung und Sinnerfüllung] adlı eserinden bulunup çıkartılmalıdır. Sarsılmaz bir isteme ve (iş hayatında kolaylıkla sert yönler açığa vurabilecek olan) tutarlı bir gerçekleştirme gücü ile hiçbir zaman gevşemeyen bir sevme kuvveti ve isteği, sonradan özellikle ihtiyarlıkta herkes için daha açık olarak duyulabilir bir hâl olan ve bütün durumlarda tabii olarak kendini gösteren bir iyilik bağdaşmaktadır. Bu düşünür kişiliğinden üstün bir bilgelik ışımaktaydı; bu, hayatın zenginliğine ve derinliğine çevrilen, kendisine insanî olan hiçbir şeyin yabancı kalmadığı ve acı hayat - denemelerini kendi içinde çözmüş, Hegel’in sözü ile “ortadan kaldırmış” olan bir bilgelikti. Daha gençlik yıllarından itibaren, yaklaşan ayrılığı, bilerek gözönünde bulunduran son günlerine kadar, N. Hartmann’ın varlığı, hayata karşı derin ve dostça bir teşekkür ile dolu idi.

Çeviren: *Nermi Uygur*